

Agata Włodarska

Dychotomia społeczeństwa Litwy w kontekście zmian w systemie oświaty

W połowie lat osiemdziesiątych XX w. Litwa znalazła się w nowej sytuacji politycznej, której finalnym akordem było odzyskanie niepodległości przez kraj¹. W obliczu zmian systemowych Republika Litewska stanęła przed nowymi wyzwaniem, których nadrzędnym celem było stworzenie struktur instytucjonalnych nowego państwa. Znaczącą kwestią dla odbudowy państwowości litewskiej były mniejszości narodowe. Polska mniejszość narodowa jest obecnie największą pod względem liczebności grupą mniejszościową na Litwie. Jednak w okresie Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej to Rosjanie stanowili największą grupę mniejszości narodowej na tym obszarze, przyrost ludności pochodzenia rosyjskiego był jednak umiarkowany i nie był czynnikiem destabilizującym strukturę narodowościową kraju. Ponadto w latach dziewięćdziesiątych XX w. część Rosjan zdecydowała o powrocie do swojego kraju macierzystego². Liczba Polaków zamieszkujących na Litwie zmniejszyła się natomiast w wyniku strat ludności w czasie działań wojennych, a także w skutek ruchów migracyjnych. Rejon wileński i solecznicki były obszarami szczególnie zdominowanymi przez ludność polską. Według powszechnego spisu ludności sporządzonego w 1959 r. w rejonie

¹ 18 maja 1989 r. Litwa ogłosiła deklarację suwerenności państwowej. 11 marca 1990 r. na posiedzeniu Rady Najwyższej podpisany został Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego. Dokument został parafowany przez wszystkich członków Rady, wybranych 21 lutego 1990 r., którzy w zdecydowanej większości byli zwolennikami i propagatorami zmian systemowych. Był to doskonały moment dla Litwy, aby obrać nowy kurs polityczny. Litwa była pierwszym z państw bałtyckich, które proklamało swoją niepodległość. Rada Najwyższa Socjalistycznej Republiki Litewskiej ogłosiła, iż „zniszczona w 1940 r., przez obcą siłę, suwerenna władza państwa litewskiego zostaje przywrócona”. Szerzej patrz: P. Ł o s o w s k i, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 227–230.

² Rosjanie zamieszkujący na terenie Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w 1970 r. stanowili 8,6% mieszkańców (268 tys. osób), w 1980 r. 9,4% (344,5 tys. osób). W tym samym czasie Polacy zamieszkujący na tym terenie stanowili kolejno 7,7% (240 tys. osób) oraz 7% (258 tys. osób). Pozostałe mniejszości narodowe zamieszkujące na terenie LSRR to Białorusini, Ukraińcy, Żydzi, Łotysze i Tatarzy. Dane za: *Nacyonalnyj sostaw nasielenija SSSR. Pieriepis nasielenija 1989*, Moskwa 1991, s. 120–121.

wileńskim zamieszkiwało 80,3% Polaków, natomiast w rejonie sołecznickimi 85,2%. W rezultacie zmian struktury narodowościowej, które wynikały z napływu ludności rdzennie litewskiej, liczba Polaków w rejonie wileńskim zmniejszyła się do 63,5%, w sołecznickim zaś do 79,6%³. Należy także podkreślić, iż litewska struktura narodowościowa była zdecydowanie bardziej jednorodna w porównaniu z pozostałymi republikami bałtyckimi. Na Łotwie i w Estonii znacząca liczba przedstawicieli rosyjskiej mniejszości narodowej stanowiła poważne zagrożenie dla niepodległości i stabilności zarówno łotewskiego, jak i estońskiego bytu państwowego. Estonia i Łotwa na początku drogi odbudowy struktur autonomicznych musiały rozwiązać wiele problemów wynikających ze zróżnicowanej struktury narodowościowej mieszkańców obu krajów. Na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Estończycy stanowili 61,5% mieszkańców kraju, Rosjanie 30,3%; na Łotwie zaś rdzenni Łotysze byli grupą 52% mieszkańców kraju, Rosjanie stanowili 34%. Tak zróżnicowana struktura narodowościowa mieszkańców Estonii nie pozwalała na płynne wprowadzanie zmian o charakterze demokratycznym⁴. Należy zatem podkreślić, iż waga przemian o charakterze narodowościowym była na obszarze republik bałtyckich bardzo znacząca. Litwa, jako jedyny kraj regionu, zwiększyła liczbę ludności tytularnej. Struktura narodowościowa kraju zwiększyła się bowiem znacznie w porównaniu z okresem międzywojennym⁵. Ponadto Litwa była i jest społeczeństwem dość jednorodnym pod względem narodowościowym – na tle pozostałych krajów regionu. Litwini stanowią blisko 85% społeczeństwa.

Już w 1991 r. Rzeczpospolita Polska wyraziła gotowość na nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Republiką Litewską, co spotkało się z pozytywną reakcją ze strony litewskiej. Ostatecznie Deklaracja o przyjaznych stosunkach

³ P. E b e r h a r d, *Między Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996, s. 56–57. Szerzej patrz: tenże, *Przemiany narodowościowe na Litwie w XX w.*, „Przegląd Wschodni” 1991, t. 1, z. 3, s. 449–485.

⁴ W 1989 r. Estonia liczyła 1 565 700 mieszkańców, Estończycy stanowili 963 300 osób (61,5%), Rosjanie 474 800 osób (30,3%). Pozostałe grupy narodowościowe zamieszkujące kraj to Ukraińcy 48 300 osób (3,1%), Białorusini 27 700 osób (1,8%), a także Finowie i Łotysze. Dane za: *Nacyonalnyj sostaw nasilenija SSSR...*, s. 140–141. Na Łotwie w 1989 r. Łotysze stanowili grupę 1 387,8 tys. osób (52%), Rosjanie 905,5 tys. osób (34%). Inne mniejszości narodowe zamieszkujące na terenie kraju to Białorusini 119,7 tys. osób (4,5%), Ukraińcy 92,1 tys. osób (3,5%), a także Polacy, Litwini, Żydzi, Estończycy i Tatarzy. Dane za: *Nacyonalnyj sostaw nasilenija SSSR...*, s. 124–125.

⁵ W okresie międzywojennym Litwini na terytorium republik bałtyckich stanowili 27,6% ludności (1869,5 tys. osób), w roku 1989 liczba ta wzrosła do 33,9% (2977,0 tys. osób). Przyrost ludności autochtonicznej Litwy odnotowano zatem na poziomie 6,3 punktów procentowych. Liczba Łotyszy i Estończyków zmniejszyła się. Kontrastując okres międzywojenny z rokiem 1989, liczba Łotyszy zmniejszyła się o 4,7 punktów procentowych. W okresie międzywojennym Łotysze stanowili 20,6% mieszkańców krajów bałtyckich (1395,0 tys. osób), zaś w 1989 r. 15,9% (1396,0 tys. osób). Podobnie kształtowała się sytuacja Estończyków, którzy w okresie międzywojennym stanowili 14,4% ludności republik (977,7 tys. osób), zaś w 1989 r. około 11,1% (966,6 tys. osób) – odnotowano zatem spadek o 3,3 punkty procentowe. Znaczący jest także przyrost Rosjan na tym obszarze. W okresie międzywojennym Rosjanie stanowili 5,2% ludności republik bałtyckich (353,4 tys. osób), natomiast w 1989 r. 27,4% (2977,0 tys. osób) – wzrost odnotowano na poziomie 22,2 punktów procentowych. Liczba Polaków zmniejszyła się z 7,5% do 3,7% w skali wszystkich mieszkańców republik bałtyckich. Z 507,3 tys. osób spadła do 322,7 tys. osób. Dane za: P. E b e r h a r d, *Między Rosją...*, s. 65–66.

i dobrosąsiedzkiej współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską została podpisana w Wilnie przez ministrów spraw zagranicznych obu krajów, Krzysztofa Skubiszewskiego i Algirdasa Saudargasa. Należy także wskazać, iż porozumienie otworzyło możliwości współpracy na linii Warszawa–Wilno, co miało bardzo istotne znaczenie z uwagi na mniejszość polską, zamieszkałą na terytorium Litwy. Polska i Litwa potwierdziły obustronną suwerenność i państwową integralność⁶. Kolejnym krokiem było podpisanie Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy przez Prezydenta RP Lecha Wałęsę i Prezydenta Litwy Algirdasa Brazauskasa. Dokument ten ostatecznie uregulował stosunki między dwoma krajami⁷.

Tabela 1. Populacja Litwy z wykazem mniejszości narodowych

	1979	1989	2001	2007	2012
Populacja Litwy ogółem	3 391,5 (100%)	3 674,8 (100%)	3 484,0 (100%)	3 384,9 (100%)	3 199,8 (100%)
Litwini	2 712,2 (80%)	2 924,3 (79,6%)	2 907,3 (83,5%)	2 864,0 (84,6%)	2 679,6 (83,7%)
Rosjanie	303,5 (8,9%)	344,5 (9,4%)	219,8 (6,3%)	173,3 (5,1%)	171,1 (5,3%)
Polacy	247,0 (7,3%)	258,0 (7%)	235,0 (6,8%)	212,1 (6,3%)	210,6 (6,6%)
Białorusini	57,6 (1,7%)	63,2 (1,7%)	42,9 (1,2%)	38,4 (1,1%)	40,2 (1,3%)
Ukraińcy	32,0 (1%)	44,8 (1,2%)	22,5 (0,7%)	21,2 (0,6%)	20,7 (0,6%)

Pozostałe mniejszości zamieszkałe na terenie Litwy to: Żydzi, Litwini, Tatarzy, Niemcy.

Źródło: Urząd Statystyczny Litwy, <http://db1.stat.gov.lt>

Mimo dominującej liczby Litwinów na terytorium kraju, problem wielokulturowości, a następnie dostosowania wewnętrznych regulacji prawnych do obowiązujących norm europejskich, stał się kwestią bardzo ważną i budzącą niezadko wiele kontrowersji wśród przedstawicieli mniejszości narodowych. Relacje między Polską a Litwą przybrały szczególny charakter ze względu na długą, sięgającą wieku XIII, a przede wszystkim bogatą historię obu krajów. Intensywne kontakty między Warszawą i Wilnem osłabiło wiele czynników, których przyczyn

⁶ 26 sierpnia 1991 r. Polski Minister Spraw Zagranicznych, Krzysztof Skubiszewski, zadeklarował wolę współpracy z Litwą. Deklarację podpisano 13 stycznia 1992 r.

⁷ Dokument podpisano 26 kwietnia 1994 r. Patrz: Dz. U. z dnia 20 lutego 1995 r., nr 15, poz. 71.

należy upatrywać przede wszystkim w pogłębiających się rozbieżnościach dotyczących statusu polskiej mniejszości narodowej na Litwie, która stanowi 6,6% populacji kraju. Ponadto zmiany dotyczące ustawodawstwa litewskiego, które nakładały szerokie i nieakceptowane przez mniejszość – zarówno polską, jak i rosyjską – zmiany, szczególnie w zakresie nazewnictwa i zachowania oryginalnej pisowni nazwisk czy ulic, a także daleko posunięte zmiany dotyczące edukacji i polityki oświatowej Litwy⁸, pogorszyły relacje między państwami.

Litewski system edukacyjny

Litewski system oświatowy obejmuje kształcenie w okresie dwunastu lat. Dzieci rozpoczynają edukację w szkole podstawowej obligatoryjnie w wieku siedmiu lat lub rok wcześniej, jeśli rodzice lub prawni opiekunowie deklarują taką gotowość. Następnie uczą się w dwustopniowych szkołach średnich⁹. Pierwszy etap szkolny obejmuje klasy 1–4¹⁰, następnie uczniowie kształcą się na szczeblu szkół średnich, gdzie dostępne są dwa moduły nauczania. Moduł pierwszy obejmuje nauczanie w klasach 5–8, moduł drugi – w klasach 9–10. Na tym poziomie uczniowie mogą dokonywać wyboru przedmiotów, które chcą zgłębiać, mogą także rozwijać swoje indywidualne zainteresowania i umiejętności. Edukacja na Litwie jest obowiązkowa do szesnastego roku życia, uczniowie mogą zatem zakończyć swoje kształcenie na tym etapie¹¹. Dla uczniów, którzy ukończyli cztery klasy w mniejszościowej szkole podstawowej i chcą kontynuować naukę w szkołach litewskich, przewi-

⁸ Polacy w największych skupiskach zamieszkują w obwodzie wileńskim (ok. 25,4% mieszkańców obwodu) oraz w Wilnie (ok. 18,9% populacji Wilna). W poszczególnych gminach (rejonach) okręgu wileńskiego Polacy stanowią: w wileńskim 61,3%, w sołecznickim 79,5%, w trockim 33,2%, w święciańskim 27,4%, w elekteńskim 7,5%, w szyrtwińskim 10,0%. Mniejszość polska zamieszkuje także obwód uciański – 4,5%. Szerzej patrz: G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011, s. 124–127.

⁹ Okres szkolny poprzedzony jest edukacją przedszkolną. Programem nauki przedszkolnej objęte są dzieci sześciolatnie lub w szczególnych wypadkach pięcioletnie. Edukacja na tym poziomie jest bezpłatna i powszechnie dostępna, jednak nieobowiązkowa. Rodzice lub prawni opiekunowie dziecka mają prawo do zdecydowania, czy ich dzieci mają korzystać z nauczania w ramach kształcenia przedszkolnego. Klasy o takim charakterze działają w placówkach przedszkolnych lub w szkołach podstawowych. Dzieci uczęszczające do klas przedszkolnych uczą się nowych umiejętności, które w pełni wykorzystują w czasie swojej dalszej edukacji w szkole podstawowej. Zob. *Education in Lithuania*, Litewskie Ministerstwo Edukacji i Nauki, Wilno 2010, http://www.smm.lt/en/docs/Educatiom_2010_taisytas.pdf [dostęp: 15.12.2014].

¹⁰ Na etapie szkoły podstawowej, podczas pierwszych czterech lat nauki, uczniowie nie są oceniani w skali stopni, otrzymują tylko oceny opisowe. Ponadto w szkołach mniejszości narodowych nauka języka litewskiego rozpoczyna się od klasy pierwszej, podczas gdy wszyscy uczniowie litewskich szkół publicznych naukę pierwszego języka obcego rozpoczynają od klasy drugiej. Zob. *Education in Lithuania...*

¹¹ Od klasy piątej uczniowie rozpoczynają naukę drugiego języka obcego, który jest obowiązkowy od klasy szóstej. Obowiązek szkolny do szesnastego roku życia regulowany jest przez Konstytucję Republiki Litewskiej, roz. III: Społeczeństwo i Państwo, art. 41.

dziano możliwość rocznego kursu wyrównawczego z języka litewskiego, a także zorganizowano specjalne grupy mobilne.

Ostatni etap szkolny (szkoły średnie i szkoły o profilach zawodowych) to klasy 11–12. Uczniowie mogą wybierać moduły, w zakresie których chcą się kształcić. Kończąc edukację, uczniowie przystępują do egzaminu maturalnego, który można złożyć na poziomie szkolnym lub ogólnokrajowym. Aby uzyskać świadectwo szkolne, uczeń zobligowany jest do zdania egzaminu z dwóch przedmiotów. Uczniowie, którzy chcą się ubiegać o przyjęcie na studia wyższe, muszą złożyć od trzech do sześciu przedmiotów na szczelbu egzaminu centralnego¹².

Na Litwie poza szkołami litewskimi funkcjonują szkoły mniejszościowe – z uwagi na znaczącą liczbę przedstawicieli przede wszystkim polskiej i rosyjskiej mniejszości narodowej. Litewska ustawa o mniejszościach etnicznych¹³ stanowi, iż wszystkie mniejszości narodowe zamieszkujące na terenie kraju mają prawo do kultywowania własnej tradycji, kultury i języka ojczystego, a także do pobierania nauki na szczelbu przedszkolnym, podstawowym i średnim. Wszystkie obszary o charakterze edukacyjno-kulturowym mogą być realizowane zarówno w języku ojczystym danej grupy, jak i w języku litewskim. Ponadto grupy mniejszościowe mają zagwarantowane prawo do zakładania własnych instytucji o charakterze edukacyjnym i kulturowym¹⁴. W ustawodawstwie litewskim, w ustawie o języku państwowym, wprowadzono przepis mówiący o tym, że język państwowy musi być nauczany na poziomie szkół średnich według regulacji stworzonych przez państwo¹⁵.

Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Litewską na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. i towarzyszące temu podpisanie dokumentów rozwiązały problem roszczeń terytorialnych w stosunku do części regionu wileńskiego wraz z Wilnem, które w 1939 r. Józef Stalin podarował niepodległemu jeszcze wówczas państwu litewskiemu¹⁶. Warszawa i Wilno zobowiązały się wówczas do nieingerowania w sprawy wewnętrzne krajów oraz przestrzegania praw człowieka i podstawowych swobód¹⁷. Ówczesny premier

¹² Egzaminy maturalne sprawdzane są przez Państwowe Centrum Egzaminacyjne. Prace są kodowane, a wynik egzaminu jest jednocześnie egzaminem wstępnym na uczelnie wyższe na terenie kraju. Zob. www.skvc.lt [dostęp: 15.12.2014]. Szerzej patrz: Litewskie Ministerstwo Edukacji i Nauki, <http://www.smm.lt/> [dostęp: 05.12.2014].

¹³ Ustawa o mniejszościach etnicznych została przyjęta w 1989 r.; zmiany wprowadzono 29 stycznia 1991 r.

¹⁴ Litewska ustawa o mniejszościach etnicznych, Centrum Informacji Prawnych przy Ministerstwie Sprawiedliwości, http://www.litlex.lt/Litlex/Eng/Frames/Laws/Fr_laws.htm [dostęp: 15.12.2014].

¹⁵ Ustawa o języku państwowym z 31 stycznia 1995 r., roz. 4: Edukacja i kultura, art. 12, Parlament Republiki Litewskiej, <http://www3.lrs.lt/n/eng/DPaieska.html> [dostęp: 15.12.2014].

¹⁶ Armia Czerwona zajęła wskazane tereny w październiku 1939 r. Szerzej patrz: M. Wołłejko, *Sytuacja mniejszości polskiej na Litwie a relacje polsko-litewskie*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 17, s. 99–113.

¹⁷ Traktat pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, Wilno 26 kwietnia 1994 r. (Dz. U. z dnia 20 lutego 1995 r., nr 15, poz. 71).

Polski, Jan Krzysztof Bielecki, w liście do premiera Litwy, Gediminas Vagnoriusa, oświadczył, iż Rzeczpospolita Polska, na podstawie decyzji wydanej przez rząd, postanowiła nawiązać stosunki dyplomatyczne z Litwą. Jednak pomimo tych działań powracały wzajemne oskarżenia. Wielokrotnie inicjatywy Polski, których celem było wspieranie i pomaganie rodakom mieszkającym na terenie Litwy, interpretowane były przez stronę litewską jako próby zachwiania suwerenności kraju. Strona polska wskazywała, iż działania Litwy mają na celu inicjowanie i utrwalanie postaw antypolskich. Takie działania miały zakłócić funkcjonowanie środowisk mniejszości polskiej na Litwie. Szczególnie ważne stały się w tym kontekście aspekty edukacyjne, kulturalne i językowe¹⁸.

Zmiany w litewskim systemie szkolnictwa, których zwieńczeniem było przyjęcie przez litewski Sejm nowej ustawy edukacyjnej, spowodowały szeroką polemikę dotyczącą kształcenia mniejszości narodowych na Litwie¹⁹. Zmiany zaproponowane w nowej ustawie o oświacie wprowadzały regulacje w zakresie nauczania określonej puli przedmiotów w języku litewskim w szkołach mniejszości narodowych. W puli wskazanych przez ustawę przedmiotów znalazły się historia, geografia, wiedza o świecie oraz podstawy wychowania patriotycznego²⁰. Ponadto ustawa wprowadziła ujednoczenie egzaminu maturalnego dla uczniów szkół litewskich oraz szkół mniejszości narodowych, co poskutkowało szerokim sprzeciwem grup mniejszościowych. Ujednoczony egzamin maturalny z języka litewskiego według początkowych ustaleń miał obowiązywać od 2013 r. Niemniej jednak wobec szerokiego sprzeciwu środowisk mniejszościowych i braku ujednoczenia programu nauczania w szkołach litewskich i mniejszościowych szanse abiturientów składających egzamin nie były równe. Dlatego też Minister Edukacji i Nauki, Dainius Pavalkis, w lutym 2013 r. zdecydował o wprowadzeniu regulacji, która przewidywałaby zastosowanie ulg dla uczniów ze szkół mniejszościowych. Ułatwienia przewidują krótszą wypowiedź pisemną, zredukowaną z sześciuset do czterystu słów, a także obniżanie pułapu ilości popełnianych błędów ortograficznych²¹.

¹⁸ H. Bukowiecka, *Litwa [w:] Dialog polityczny i współpraca ekonomiczna Polski z sąsiadami 1989–2008*, red. K. Szczepanik, Warszawa 2011, s. 60–62.

¹⁹ Litewska ustawa oświatowa została przyjęta przez Sejm 17 marca 2011 r.

²⁰ Litewska ustawa oświatowa, 17 marca 2011 r., nr XI–1281, Wilno. Pierwsza ustawa oświatowa została uchwalona 25 czerwca 1991 r., nr I–1489, Wilno.

²¹ Wprowadzone przez ministra ulgi zostały zaskarżone przez opozycję parlamentarną. Wniosek został złożony przez przedstawicieli partii konserwatywnej Związku Ojczyzny – Litewskich Chrześcijańskich Demokratów, Valentinas Stundysa i Stasysa Szedbarasa, oraz przedstawicieli Ruchu Liberałów, Gintaras Steponaviciusa i Dalię Teiszerskyte. Zwolennicy uchylecia ulgi dla przedstawicieli mniejszości narodowych argumentowali, iż takie regulacje prawne powinny być konsultowane z odpowiednimi organami doradczymi, tj. Radą ds. Kształcenia oraz Komitetem ds. Egzaminów Państwowych. Ponadto litewski egzamin kończący naukę w szkole średniej jest jednocześnie egzaminem klasyfikującym uczniów do przyjęcia na studia wyższe, dlatego też obniżanie poziomu dla grupy uczniów zakłóci tę regulację. W konsekwencji tych wydarzeń Antanas Smetona, Dziekan na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wileńskiego, ogłosił, iż uczelnia rozważy wprowadzenie dodatkowych egzaminów wstępnych z języka litewskiego dla wszystkich kandydatów na studia.

Według litewskiego Ministerstwa Edukacji i Nauki w 91% instytucji o charakterze edukacyjnym obowiązuje język litewski jako język wykładowy, a w 9% językiem obowiązuającym są języki mniejszościowe. W skali kraju 4% przedmiotów nauczanych jest w języku polskim, 5% w języku rosyjskim. Dane te dotyczą wszystkich nauczanych przedmiotów, we wszystkich typach instytucji o charakterze edukacyjnym.

Liczba uczniów pobierających naukę w języku litewskim w latach 1990–1991 wynosiła ponad 409 tysięcy. W kolejnych latach zwiększała się: w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. w szkołach litewskich było 450 tysięcy uczniów, w latach 2003–2004 ponad 510 tysięcy uczniów kształciło się w języku litewskim. Obecnie liczba oscyluje wokół 364 tysięcy.

Uczniów, którzy pobierali naukę w języku polskim, na początku budowy niepodległego Państwa Litewskiego było zdecydowanie najmniej w porównaniu z latami następnymi: 11407 osób. W kolejnych latach liczba ta się zwiększała: w latach 1994–1995 w języku polskim uczyło się 13 tysięcy uczniów, w latach 2003–2004 – 22 tysiące, w latach 2011–2012 natomiast – 13 tysięcy²².

Liczba uczniów pobierających naukę w języku rosyjskim najwyższa była na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. (ponad 76 tysięcy uczniów), a w kolejnych latach stopniowo malała. W latach 1994–1995 w języku rosyjskim uczyło się 50 tysięcy uczniów, w latach 2003–2004 – 30 tysięcy, w latach 2011–2012 – 15,5 tysięcy. Choć obecnie przedstawiciele mniejszości polskiej jest na Litwie więcej niż przedstawiciele mniejszości rosyjskiej, liczba uczniów pobierających naukę w języku rosyjskim jest w niewielkim stopniu wyższa. Wynika to z faktu, że uczniowie pochodzenia polskiego w większości uczęszczają do szkół litewskich, w przeciwieństwie do uczniów pochodzenia rosyjskiego.

Szczególnie ważną kwestią jest problem zamykania polskich szkół na Litwie. Jak argumentuje strona litewska, wynika to przede wszystkim z kwestii finansowych, a nie ideologicznych. Uczniów uczęszczających do owych szkół w skali całego kraju jest coraz mniej, dlatego też wprowadzane zmiany są konieczne. Z drugiej jednak strony należy zaznaczyć, iż szkoły polskie są dalece niedofinansowane w porównaniu ze szkołami litewskimi. W połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. rząd litewski rozpoczął kosztowne, wielomilionowe działania, których celem było wybudowanie i jak najlepsze wyposażenie nowych placówek edukacyjnych. W ten sposób stworzono nowoczesne szkoły litewskie, które niejednokrotnie stały się konkurencją dla słabo dofinansowanych i nierzadko borykających się z wieloma problemami szkół mniejszościowych. Szkoły litewskie przyciągały nie tylko swoją nowoczesnością, lecz także oferowały lepsze możliwości rozwoju dla uczęszczających do nich uczniów. W ten sposób władze litewskie starały się przekonać wielu rodziców do wyboru litewskiej szkoły dla swoich dzieci. Należy zaznaczyć, iż mimo pewnego deficytu nowoczesności, który wynikał przede wszystkim

²² Wzrost liczby uczniów pobierających naukę w języku polskim w latach 2003–2004 wiązał się ze zmianami i liberalizacją zasad w kontekście mniejszości narodowych w okresie przedakcesyjnym do struktur Unii Europejskiej. Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. widoczny był zdecydowany wzrost liczby uczniów kształcących się w języku polskim, który utrzymywał się do roku 2004.

z braku funduszy, szkoły polskie są miejscami, gdzie podtrzymywane są polska tradycja i kultura narodowa, gdzie duży nacisk kładzie się na naukę polskiej historii i języka. Przez długie lata sowietyzacji i związanych z nią represji ludność pochodzenia polskiego, zamieszkująca na terenach obecnej Litwy, szczególnie Wileńszczyzny, zdołała zachować swoją polskość. Dlatego też tak wiele protestów i głosów sprzeciwu pojawiło się w momencie prób wprowadzania zmian. Społeczność mniejszości polskiej na Litwie cechuje przede wszystkim kultywowanie tożsamości narodowej i głęboka religijność, które przez wiele lat szkolnictwo polskie pomagało utrzymać²³. Przez okres ponad półwiecznej sowietyzacji, a także w okresie niepodległego Państwa Litewskiego społeczność polska na Litwie była (i nadal jest) bardzo dobrze zorganizowaną i świadomą swoich potrzeb diasporą, dlatego też problem edukacji jest tak ważny w kształtowaniu postaw i świadomości nowych pokoleń.

Z początkiem każdego roku szkolnego liczba szkół na Litwie maleje. Wiąże się to przede wszystkim ze spadającą liczbą uczniów i dotyczy zarówno szkół litewskich, jak też polskich i rosyjskich. Według litewskiego urzędu statystycznego liczba szkół w ciągu ostatnich lat zmniejszyła się prawie o trzysta placówek²⁴, a spadek liczby uczniów wyniósł niewiele mniej niż 30% w skali kraju. Ponadto, jak podaje litewskie Oświatowe Centrum Informacji, we wrześniu 2012 r. liczba uczniów, którzy rozpoczęli naukę w nowym roku szkolnym, wynosiła 373,9 tysięcy uczniów. Liczba ta w porównaniu z rokiem szkolnym 2011/2012 zmniejszyła się o 19 tysięcy uczniów, czyli o 4,8%. Natomiast w roku szkolnym 2005/2006 naukę w szkołach litewskich pobierało o 165 tysięcy uczniów więcej niż obecnie, czyli o 31%²⁵. W dużym tempie maleje liczba pierwszoklasistów szkół podstawowych: w roku szkolnym 2012/2013 naukę rozpoczęło o 27 tysięcy dzieci mniej niż w roku szkolnym 2011/2012.

Zamknięcia szkół dotyczą także szkół polskich. W roku szkolnym 2006/2007 na Litwie działały łącznie 123 polskie szkoły o profilu ogólnokształcącym²⁶.

²³ Masowe represje sowieckie i wyalienowanie języka polskiego z nabożeństw kościelnych nie zdołały załamać postaw patriotycznych wśród Polaków zamieszkujących na Wileńszczyźnie. Ponadto polskie szkoły działały także w okresie sowieckim. Zupełnie odmiennie wyglądały kwestie edukacji na Białorusi, gdzie w okresie przynależności do ZSRR, w 1946 r., wydano nakaz zamknięcia szkół polskich. W ten sposób władze sowieckie próbowały narzucić politykę językową w kraju. W wielu wypadkach doprowadziło to do osłabienia znajomości języka polskiego i stworzenia swoistej gwary z elementami polskimi i białoruskimi. Nierzadko członkowie tej samej rodziny, jednak zamieszkali w granicach innych republik (litewskiej i białoruskiej), posługiwali się różnymi językami. Szerzej patrz: M. Wołłejko, dz. cyt., s. 99–114.

²⁴ W roku szkolnym 2012/2013 liczba działających placówek edukacyjnych wynosiła 1242 szkoły; w porównaniu z rokiem szkolnym 2011/2012 liczba szkół zmniejszyła się 67. Oznacza to, że od 2005 r. na Litwie zamknięto 292 szkoły.

²⁵ Litewski urząd statystyczny, <http://www.stat.gov.lt/en/> [dostęp: 12.02.2015].

²⁶ Wśród szkół polskich otwartych na terenie Litwy w roku szkolnym 2006/2007 należy wyróżnić 4 szkoły gimnazjalne z klasami 1–12, 2 gimnazja z klasami 9–12, 34 szkoły średnie z klasami 1–12, 44 szkoły podstawowe z klasami 1–10 oraz 37 szkół podstawowych z klasami 1–4. W tym czasie w szkołach polskich kształciło się około 18 tys. uczniów. Szerzej patrz: M. Wołłejko,

W roku 2010 liczba szkół polskich zmniejszyła się do 116, a kształciło się w nich około 16 tysięcy uczniów. W tym czasie przygotowywany był projekt zmian oświatowych, który już na początkowym etapie prac spotkał się z krytyką ze strony środowisk mniejszościowych, obawiających się rugowania języka polskiego z systemu kształcenia²⁷. W roku szkolnym 2012/2013 na Litwie działało 81 szkół polskich i 49 polskich przedszkoli²⁸.

Zmiany w litewskim systemie edukacyjnym

Zainicjowane w 2010 r. projekty zmian edukacyjnych na Litwie spotkały się z wyraźnym głosem sprzeciwu ze strony przedstawicieli mniejszości narodowych²⁹. Według Litewskiego Ministerstwa Edukacji i Nauki zmiany w systemie oświaty mają na celu wyrównanie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży uczęszczających do szkół litewskich i szkół mniejszościowych. Ministerstwo zapewnia, iż liczba godzin nauczania języka narodowego nie ulegnie zmianie, zwiększy się jedynie liczba godzin języka litewskiego (z trzech do pięciu obowiązkowych

dz. cyt., s. 99–114; *Polskie dziecko w polskiej szkole*, „Tygodnik Wileńszczyzny”, 15.06.2007, <http://www.tygodnik.lt/200743/ng2.html> [dostęp: 12.02.2015].

²⁷ W grudniu 2010 r. przed ambasadą Litwy w Warszawie Federacja Organizacji Kresowych z Adamem Chajewskim na czele zorganizowała akcję protestacyjną przeciwko zmianom w litewskim systemie oświaty. Jednocześnie w ambasadzie litewskiej złożony został list protestacyjny, w którym wyrażono głębokie zaniepokojenie sytuacją mniejszości polskiej na Litwie, wynikającą przede wszystkim z projektów zmian w zakresie polityki oświatowej w kraju. W liście wyrażono także obawy dotyczące zwiększonego tempa zamykania szkół mniejszości polskiej.

²⁸ Dane za Litewskim Ministerstwem Edukacji i Nauki, <http://www.smm.lt/en> [dostęp: 12.02.2015]. Podczas gdy Polacy na Litwie walczą o polskie szkoły, Litwini mieszkający w Polsce muszą zmierzyć się z podobnymi problemami. W podlaskiej gminie Puńsk radni zdecydowali o zamknięciu trzech szkół mniejszości litewskiej (w Widugierach, Przystawańcach oraz Nowinnikach), w których łącznie w roku szkolnym 2012/2013 kształciło się 38 uczniów. Witold Liszkowski, wójt gminy, wskazuje, że utrzymywanie wskazanych placówek oświatowych jest nierentowne dla gminy, która boryka się z dużymi problemami finansowymi. Decyzja Rady Gminy nie jest jeszcze ostateczna, ponieważ premier Republiki Litewskiej, Algirdas Butkevicius, zadeklarował wsparcie w tym zakresie. Nauka w języku litewskim prowadzona jest w Polsce w gminach województwa podlaskiego: w Puńsku i Sejnach. Korzysta z niej 698 uczniów i przedszkolaków: 111 – w przedszkolach, 303 – w szkołach podstawowych, 173 – w gimnazjach, 107 – w liceach ogólnokształcących, 4 – w technikach. Pod koniec marca 2013 r. Litewskie Ministerstwo Edukacji i Nauki ogłosiło, że na litewskie szkoły w Polsce przekazana zostanie kwota 450 tys. zł.

²⁹ Jednym z podmiotów walczących o polskie szkoły na Litwie jest Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Polska Macierz Szkolna”, na czele z prezesem Józefem Kwiatkowskim. Członkowie stowarzyszenia przyjęli ważne uchwały, dotyczące sprzeciwu wobec ograniczania prawa do nauczania dzieci w języku polskim oraz ujednolicania egzaminu maturalnego z języka litewskiego. Wystosowane zostały również dwa apele: do rodziców, stanowiący o istocie nauki w języku ojczystym, oraz do nauczycieli i wychowawców polskich szkół na Litwie, który akcentował potrzebę doskonałej znajomości języka polskiego. Obecnie stowarzyszenie nie ma takiego spektrum działania, jak to miało miejsce w przeszłości, dlatego też jego możliwości są zdecydowanie mniejsze niż wcześniej.

godzin tygodniowo). Zmiany dotyczą także obowiązku nauczania określonych w ustawie przedmiotów w języku litewskim, tj. historii, geografii i wychowania obywatelskiego. Inne przedmioty nie są wymienione w ustawie, jednak na poziomie szkoły średniej liczba przedmiotów nauczanych w języku litewskim nie może być niższa niż 60%³⁰. Ponadto zmiany dotyczą także ujednoczenia egzaminu maturalnego z języka litewskiego dla uczniów szkół litewskich i szkół mniejszościowych. Uprzednio język litewski nauczany był według dwóch odrębnych programów nauczania (dla uczniów szkół litewskich i mniejszościowych). Po zmianie przepisy oświatowe przewidują naukę języka litewskiego według jednego, spójnego programu nauczania³¹.

Choć nowa ustawa oświatowa wywołała bardzo dużo kontrowersji, Litwini nie zamierzali wprowadzać zmian i liberalizować przyjętych regulacji. 12 września 2011 r. w Wilnie obradował złożony z polsko-litewskich przedstawicieli zespół ds. edukacji, jednak mimo wielogodzinnych obrad stanowisko litewskie nie uległo zmianie³². Rodzice uczniów uczęszczających do szkół polskich przekazali rządowi litewskiemu petycję z postulatami zniesienia jednorodnego dla wszystkich uczniów egzaminu maturalnego, poprawienia programów nauczania oraz opracowania właściwych podręczników, zniesienia obowiązkowej edukacji w dwóch językach w szkołach mniejszościowych, zrównania statusu wszystkich szkół na Litwie, a także wypracowania długofalowej strategii oświaty dla wszystkich szkół. Ponadto przeciwnicy wprowadzanych zmian podnosili, że w szkołach litewskich język litewski nauczany jest jako język ojczysty. W szkołach mniejszościowych jest to jedynie język państwowy i zawsze pozostanie językiem wyuczonym, a nie pierwszym. Po długich miesiącach protestów i wzmożonych działań środowisk mniejszościowych Minister Edukacji i Nauki, Dainius Pavalkis, podpisał regulację wprowadzającą liberalizację przepisów dla uczniów szkół mniejszościowych, jednak nie będą one obowiązywały na trwałe³³.

³⁰ Poprzedni system wprowadził jedynie obowiązkowy język litewski, ustawodawca nie sprecyzował, jakie inne przedmioty muszą być nauczane w języku litewskim.

³¹ Litewski Minister Edukacji i Nauki przed rozpoczęciem roku szkolnego 2011/2012, kiedy wszystkie zmiany w zakresie oświaty zostały wprowadzone, wysłał ponad 26 tys. listów do rodziców uczniów uczęszczających do szkół mniejszościowych, polskich i rosyjskich, z informacją o zmianach w szkolnictwie litewskim. Informacja dotyczyła także ujednoczonego egzaminu z języka litewskiego, który według nowych zasad uczniowie zdają od 2013 r.

³² Jednym z ekspertów zespołu był dyrektor polskiego gimnazjum w Wilnie im. Adama Mickiewicza, Czesław Dawidowicz, który oświadczył, iż komitetowi nie udało się wypracować projektów zmian. Mimo kolejnych spotkań oczekiwane przez stronę polską zmiany nie zostały wprowadzone.

³³ Poza ulgami dla szkół mniejszościowych, dotyczących przede wszystkim skrócenia długości pisanego tekstu z sześciuset słów do czterystu, uczniowie wszystkich szkół będą mieli do wyboru siedmiu, a nie jak pierwotnie proponowano trzech autorów, do których twórczości abiturienti będą musieli się odnieść. Litewska wiceminister Edukacji i Nauki, Edyta Tamošiūnaitė z Akcji Wyborczej Polaków na Litwie, twierdzi, że uczniowie szkół litewskich mają niewspółmiernie wyższą liczbę godzin języka litewskiego w ciągu dwunastu lat nauki, a różnica między szkołami litewskimi i mniejszościowymi może wynosić nawet 732 godziny w ciągu dwunastu lat pobierania nauki.

Zmiany edukacyjne wprowadzone na Litwie zdecydowanie ograniczają możliwość podtrzymywania i kultywowania polskości wśród młodych pokoleń Polaków mieszkających na Litwie. Bezpośrednim skutkiem takich rozwiązań jest zmniejszenie możliwości edukacji w szkołach mniejszościowych. Mimo iż ustawa została uchwalona w marcu 2011 r., uczniowie i ich rodzice wciąż protestują, walcząc o liberalizację przepisów edukacyjnych. Choć obecny rząd podjął decyzję o liberalizacji zasad egzaminacyjnych dla przedstawicieli mniejszości narodowych, przyszłość egzaminu maturalnego dla uczniów mniejszościowych jest wciąż bardzo niepewna. Zmiany w zakresie przepisów wykonawczych oraz szeroka dyskusja społeczna i medialna powodują znaczny rozdzźwięk wśród mieszkańców Litwy.

The Dichotomy of Lithuanian Society in the Context of Changes in the System of Education

Summary

Keywords: Lithuania, education, systemic changes, education law, national minorities

The purpose of this article is to highlight changes in the education system in Lithuania which were introduced in new education law on 17 March 2011. New regulations have resulted in the relentless conflict in Lithuanian society. Representatives of national minorities whose rights to education in the national language are clearly limited, keep an open polemic with the government. The aim of taken actions is to change restrictive, according to Poles, law on education. The new regulations introduce an equal Lithuanian language exam for all students, both those attending Lithuanian and non-Lithuanian schools. In addition, education in Lithuanian language is compulsory for minority students in minority schools, the number of subjects taught in Lithuanian language is increasing at every level of education. The article indicates a dichotomous situation in Lithuanian society in the context of changes in the education system. Representatives of national minorities fighting for their rights, have been organizing numerous protests and demonstrations which affect a visible division in the society. Last parliamentary elections in Lithuania, in October 2012, brought changes in Seimas. "Electoral Action of Poles in Lithuania" was invited to government, and therefore demands of minorities are more articulate, including the sensitive aspects of school education.